

Gemeente Súdwest-Fryslân

Historisch-geografische inventarisatie en waardering
van het buitengebied

Uitsnede rapport t.a.v. gebiedsaanduiding stuwwallenlandschap

CULTUURLAND
ADVIES

Rapportnummer 1353

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

Colofon

Titel:

M. Horst (2014). *Gemeente Súdwest-Fryslân. Historisch-geografische inventarisatie en waardering van het buitengebied. Wapenveld, uitsnede rapport t.a.v. gebiedsaanduiding stuwwallenlandschap met inhoudelijke aanpassing*

Opdrachtgever:

Postbus 10.000
8600 HA Sneek

drs. Dorien Haagsma
(Beleidsadviseur Cultureel Erfgoed)

Opdrachtnemer:

Postbus 20
8180 AA Heerde

drs. Martijn Horst
(Projectleider Cultuurhistorie)

Datum:

6 juli 2018

Tweede lezers:

prof.dr.ir. Th. Spek (Rijksuniversiteit Groningen) heeft deel A becommentarieerd.
drs. D. Haagsma (gemeente Súdwest-Fryslân) heeft deel A en B becommentarieerd.

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

Inhoudsopgave

Deel A: Landschapsbiografie

2. Súdwest-Fryslân, gevormd met water, veen, zeeklei en keileem	14
Overzichtskaart	20

Deel B: Conclusie en waardering

9. Conclusies en waardering	86
9.1 Samenvatting met onderbouwing van de historisch-geografische waardering	86
9.2 Kaartenreeks met waardering per hoofdstuk	94
9.3 Aanbevelingen	102
Historisch-geografische inventarisatiekaart	107
Historisch-geografische waardenkaart	108

Literatuurlijst	109
------------------------------	------------

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

2. Súdwest-Fryslân, gevormd met water, veen, zeeklei en keileem

De basis voor het huidige landschap in de gemeente Súdwest-Fryslân is gelegd in de voorlaatste ijstijd toen een grote gletsjer vanuit Scandinavië over Noord- en Midden-Nederland trok. Op sommige plaatsen zijn de overblijfselen van deze ijstijd nog in het landschap te zien in de vorm van keileemlagen en stuwwallen. Het overgrote deel van het landschap is echter na de periode van de ijstijden overdekt met jongere lagen, die dateren uit de laatste 10.000 jaar. In de geologische periode van het holoceen deden water, veen en zeeklei hun intrede en zorgden dat de gemeente Súdwest-Fryslân een bijzonder gevarieerd landschap kreeg.

Stuwwal- en dekzandlandschappen

Tijdens het grootste deel van de voorlaatste ijstijd lag Friesland dus onder het landijs. Toch zijn er duidelijk verschillende perioden binnen de voorlaatste ijstijd te onderscheiden. In iedere periode lag de grens van het landijs ergens anders in Nederland. De meest zuidelijke uitbreiding was ongeveer op de plaats waar nu de Rijn en Maas stromen. In een eerder stadium, vanaf zo rond 470.000 v. Chr., lag het landijsfront ter hoogte van Gaasterland. Aan de voor- en zijanten van dit landijsfront werden lokale afzettingen opgestuwd. In de voorlaatste ijstijd werd deze eerdere stuwwallen overreden en werden zogenaamde drumlins gevormd. Hierbij werd door de nieuwe ijskap een dikke keileemlaag afgezet. Keileem bestaat uit klei, zand en stenen en vormt een dichte, ondoorlaatbare laag. In de meeste delen van de provincie Friesland bevindt zich dat meer dan twee meter onder het maaiveld, maar in de omgeving van Gaasterland komt de keileemlaag aan het oppervlak.² De stuwwalophogingen van Koudum, Hemelum, Warns Skarl, Roode Klif en Oude Mirdumerklif zijn daarmee een uitwerking van het landijs uit meerdere ijstijden. Al deze stuwwallen tezamen vormen een halfronde boog. In het midden van die boog lag indertijd een grote ijslob. Tegenwoordig zijn deze stuwwalophogingen – met een hoogte van 3,7 m bij Skarl, 6,8 m bij Hemelum en 10,0 m bij Roode Klif – de hoogste punten van de gemeente. In de laatste ijstijd (Weichselien, 115.000-10.000 jaar geleden) bereikte het landijs de provincie Friesland niet meer. Wel heerste er tot ongeveer 10.000 jaar geleden een zeer koud klimaat en zag de provincie er als een toendra uit. Tijdens deze laatste ijstijd werd het zwak golvende toendralandschap aangetast door erosie.³ Grote pakketten met zand werden door de wind verplaatst en weer afgezet. Het gehele grondgebied van de gemeente Súdwest-Fryslân kwam daardoor onder een dikke laag fijn zand te liggen: het zogenoemde dekzand. Aan het einde van de geologische tijdsperiode van het pleistoceen (10.000 jaar geleden) kon het grondgebied van de gemeente Súdwest-Fryslân dan ook in twee onderdelen worden opgedeeld: de stuwwallen van Gaasterland in het zuiden met daaromheen een uitgestrekt dekzandlandschap.⁴

>>

Op het Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) zijn enkele landschappen goed te onderscheiden, waaronder de hogere oeverwallen (groen) in de Marneslenk uit het zeeboezemlandschap, de opgestuwde gronden (geel) van de stuwwallen in het zuiden en de diepe meren (donkerblauw) tussen Makkum, Bolsward en Workum. Andere landschappen zijn minder goed uit elkaar te halen en dat betreft voornamelijk het veen- en het klei-veenlandschap. Oorspronkelijk hadden deze twee landschappen een hoogteverschil van soms wel drie meter, maar door latere afgraving van het veenlandschap zijn de verschillen geminimaliseerd.

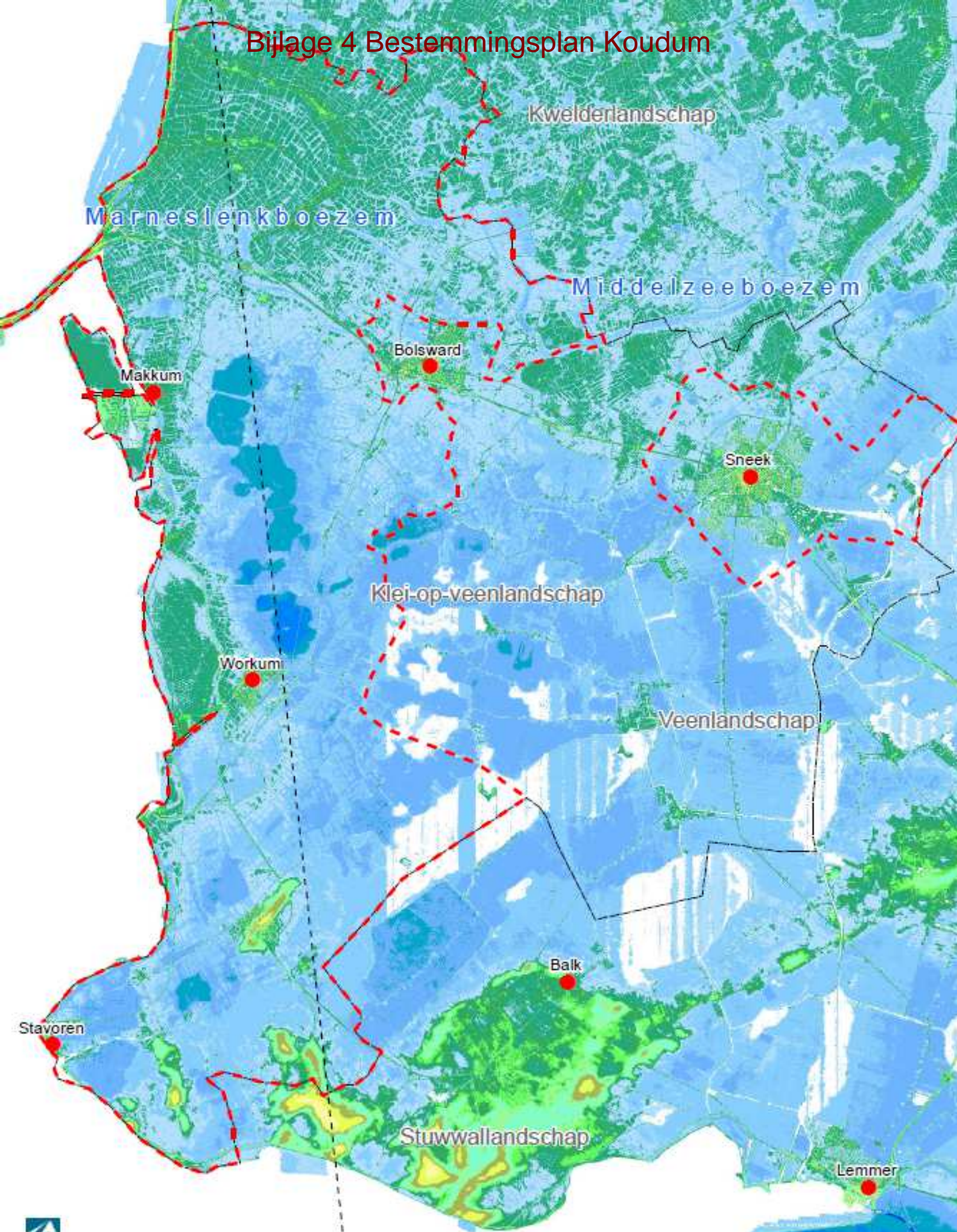
² Provincie Fryslân, 2009, 15. Zie ook H.J. Pierik, E. Bregman en K.M. Cohen (2011). *New GIS and iterated phase model of the Saalian glaciation in the Netherlands and NW-Germany*. Utrecht.

³ Provincie Fryslân, 2009, 15.

⁴ Vos et al., 2011.

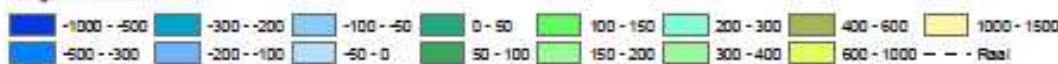
⁵ Jongmans et al., 2013, 812-813. Vos et al., 2011.

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

Hoogtekaart van de gemeente Súdwest-Fryslân

Hoogte in centimeter +NAP

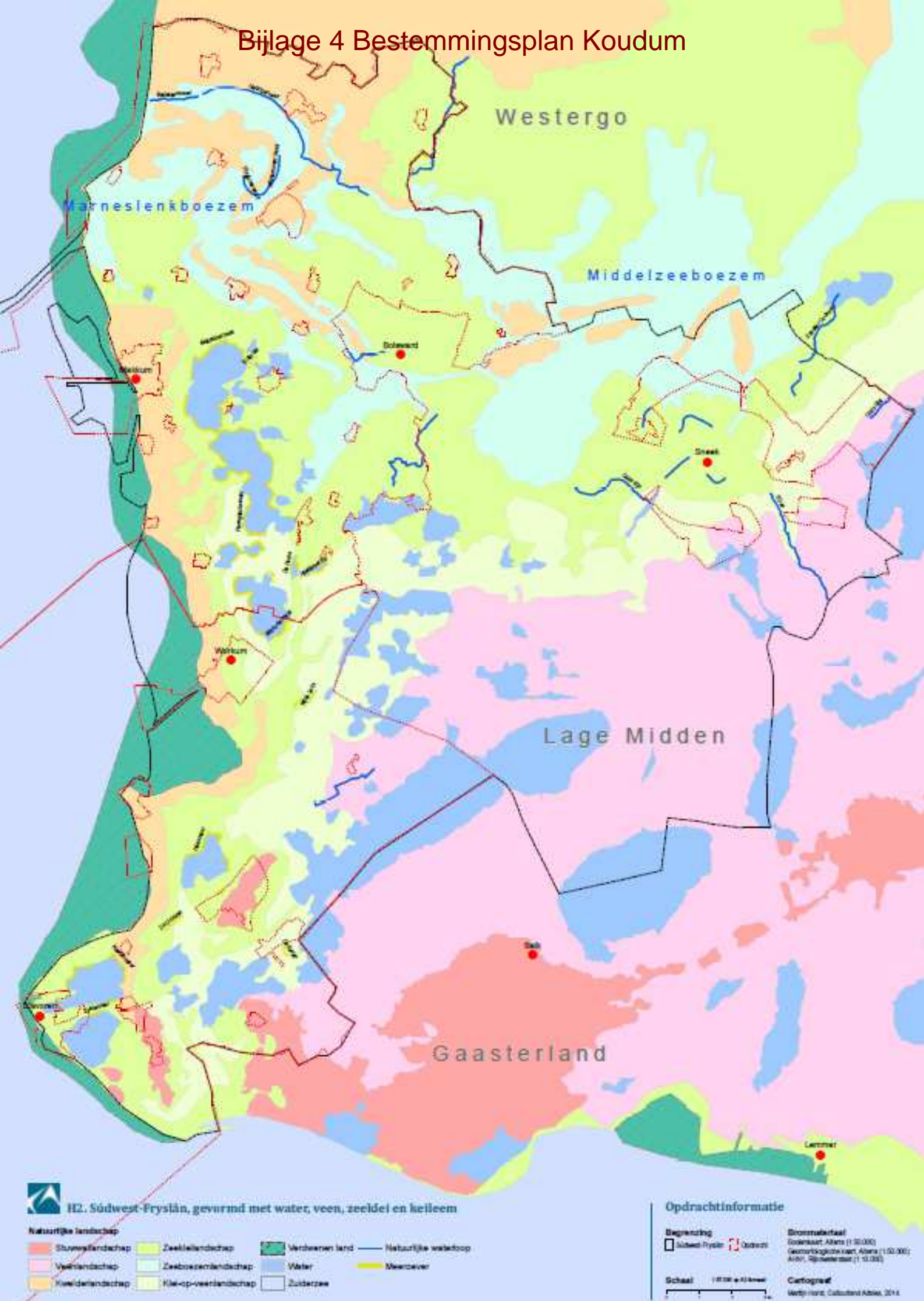
Opdrachtinformatie

Begrenzing
 □ Súdwest-Fryslân ● Ombest
 Schaal 1:100.000

Bevoegdheids
 Actie: 10/2009 (10/2009)
 Categorie: Cultuurlandschap

Water: Vrij, Cultuurlandschap 2014

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

H2. Súdwest-Fryslân, gevormd met water, veen, zeediel en keileem

- Natuerlike lânschap**
- Sturwielânschap
 - Zeekleilânschap
 - Verheven land
 - Natuerlike waterloep
 - Veelânschap
 - Zeeboxemlânschap
 - Water
 - Meercever
 - Kweidelânschap
 - Kle-op-veelânschap
 - Zuidsee

Opdrachtinformaasje

- Begrensjing**
- Súdwest-Fryslân
 - Oudren
- Schaal** 1:25.000 ± 10%
- Grutmateriaal**
 Grutmateriaal (1:25.000)
 Geografyske kaart, Adara (1:50.000)
 AHN, Rijkswatersta (1:10.000)
- Cartograaf**
 Wepj Hout, Cultuurland Adara, 2014

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

9. Conclusies en waardering

9.1 Samenvatting met onderbouwing van de historisch-geografische waardering

Binnen het cultuurlandschap is alles van waarde, maar niet alles is even waardevol. Dit geldt niet alleen bij een wetenschappelijke waardering, maar ook bij de ontwikkelingspotentie van de afzonderlijke elementen, en bij de waardering door bewoners. Alle drie kunnen ze invloed hebben op het politieke standpunt om historisch-geografische waarden al dan niet in het bestemmingsplan op te nemen. Met deze opdracht wordt de eerste stap naar een historisch-geografische waardenkaart gezet door een wetenschappelijke waardering toe te passen. Het is vervolgens aan de gemeente om – optioneel – met ontwikkelingspotentie en bewonerswaardering een drietrapsraket te maken en dat om te zetten in een politiek standpunt.¹⁴⁷ Wetenschappelijke waardering van historisch-geografische elementen is een onderwerp dat al enkele decennia in de belangstelling staat. ¹⁴⁸ Daarbij wordt vanuit het vakgebied cultuurhistorie niet erfoedbreed gekeken, maar vaak per discipline, want in de praktijk blijkt dat zowel archeologie, als historische geografie en historische bouwkunde eigen waarderingsmethodieken ontwikkelen. ¹⁴⁹ Bij historische geografie wordt meestal vanuit de (breed geaccepteerde) wetenschappelijke waarderingscriteria – i.e. zeldzaamheid, kenmerkendheid, gaafheid, ensemblewaarde – een op maat gemaakte methodiek vervaardigd. Bij deze historisch-geografische waardering zijn dan ook deze criteria gebruikt. De beoordeling werd uiteengezet in drie niveaus, namelijk gemiddeld, hoog en zeer hoog. Wanneer alle drie de criteria gewaardeerd waren werden deze scores cumulatief en zonder wegingsfactor opgeteld tot een totaalscore. Daarna konden ze teruggerekend worden naar een eindwaardering. Verdwenen elementen zijn niet meegenomen in deze wetenschappelijke waardering.

Hoofdstuk 2. Súdwest-Fryslân, gevormd met water, veen, zeeklei en keileem

Keileem

De basis voor het huidige landschap in de gemeente Súdwest-Fryslân is gelegd in meerdere ijstijden. Grote gletsjers trokken hierbij vanuit Scandinavië over Noord- en Midden-Nederland. Bij Koudum, Hemelum, Scharl en Roode Klif zijn de overblijfselen van deze ijstijden nog in het landschap te zien. De overgebleven stuwwallen zijn gaaf bewaard gebleven, de kenmerkendheid van de stuwwallen in het landschap is zeer hoog en doordat ze in Nederland in hoge mate zeldzaam zijn krijgen de stuwwallen een aardkundige waarde van 'zeer hoog'.¹⁵⁰

¹⁴⁷ M. Horst (2014). *Column Cultuurhistorie. Historisch-geografische waardering voor het bestemmingsplan: een drietrapsraket*. Wapenveld.

¹⁴⁸ Zie bijvoorbeeld Ministerie van CRM, *Natuurwaarden en cultuurwaarden in het landelijke gebied*, 's Gravenhage 1979; L.H. Albers, *Het gewichtloze gewogen [...]*, Delft 1987; G.H.P. Dirx en J.A.J. Vervloet, *Oude Leede: een historisch-geografische beschrijving, inventarisatie en waardering van het cultuurlandschap*, Wageningen 1989; H. Dijkstra en J.A. Klijn, *Kwaliteit en waardering van landschappen*, Wageningen 1992; H.G. Baas en W.A. Ligtdag, *Project 33 NBP Top Down [...]*, Hoorn 1997; J.A. Hendriks, *Cultuurhistorie van stad en land; waardering en behoud*, Utrecht 1999; H.G. Baas et al, *Ontgonnen Verleden*, Hoorn 2001; A. Idzinga, *Een methode voor historisch-geografische waardering*, Velp 2005; Landschapsbeheer Nederland, *Handboek Cultuurhistorisch Beheer*, [Utrecht 2006]

¹⁴⁹ Zie voor een vergelijking o.a. Landschapsbeheer Nederland, *Handboek Cultuurhistorisch Beheer*, [Utrecht 2006], pp. 2-38 t/m 2-39

¹⁵⁰ Ten opzichte van de aardkundige waarden in de CHK2 (met nummer 9) van de provincie Friesland is de begrenzing van de stuwwallen aangescherpt en is ook de stuwwal van Koudum ingetekend en als aardkundig waardevol bestempeld.

Bijlage 4 Bestemmingsplan Koudum

